

1925 чылдың август
31-ге үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 113
(18846)

2016 чылдың
сентябрь 29
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Сажан? Каяа? Чүү?

Дүүн

«ТЕРГИН ПОВАР-2016»

Ак-Довурак хоорайның уруглар садта-
да ажилдап турар поварларның ара-
га мөөрей болуп эрткен. Түннелинде
киржикчиден «Сказка» уруглар
ының повары Шеңне Сарыглар тии-
и. Ийги черни Мишутка аттыг уруг-
садындан Чейнеш Ооржак алган.
дугаарын «Алдын дүлгүүр» уруглар
ының повары Екатерина Ооржак
эн. Арткан киржикчилер тус-тузунда
нацияларның шаңнал-макталынга
птиг болганнар.

ЫРГЫЗТАР ЧУРТУНГА

ыргыз Республиканың Иссык-Куль
күн девискээринге эрткен терро-
те удур шериг өөредилгезинге
станнның, Кыдаттың, Россияның,
кистаннның шериглери киришкен.
Тыва Республиканың девискээ-
тургускан 55 дугаар даг адыгжы
даның оолдары база өөредилгени
чедишкенин киришкеннер.

Бөгүн

ЫК ЭЖИКТЕР ХҮНҮ

ва Республиканың кол приставының
тканы-биле, республиканың чонун-
0 шактан кежээ 20.00 шакка чедир
ав албан черлериниң эжиكتери
Бо акция Россия Федерациязының
ээринде болуп турар. Ынчангаш
идепкейлиг болурун дыңнадып тур.

РЫГЛААШКЫН АЙЫ

ЛАМЧЫЛАП ТУРАР

унуң суурларында суббота санын-
глаашкынны чорудуп, бүгү албан
ениң ажилдакчылары, садыг-
чурттакчылар быжыглаттыгган
ээрин аштап турарлар. Арыглааш-
даа уламчылаар база хыналданы
чорудар дээрзин харысалгалыг
чулар дыңнаткан.

Даарта

ИВАНЫН НАЦИОНАЛ БАНКЫЗЫНДА

аның национал банкызы октябрь
үнүнде 10.00-дан 18.00 шакка
чонга ажык эжикти чарлап ту-
аа келген улус республикада
ылының сайзыралының болгаш
түн дугайында билип ап, музейни
ап көөр аргалыг. Оон ыңай чаа
200, 2000 рубльга тускай демдек
үн берип бадылап болур.

ОЧУННАРГА СОЛУН

ЦЕРТ-УЖУРАЖЫЛГА

ысалалдың онза булуңу «Азия
чурукчулар бажыңыга хоо-
үнүн таварыштыр концерт-ужу-
га Тываның улустуң чогаалчызы
роол Куулар, ТР-ниң алдарлыг
Гитов Санчат база композитор
ир Серен улуг назылыгларга
едирип, солун оюн-көргүзүүн
адыр.

• Сайгарлыкчы чорук — чаа биче-завод

«ӨЛ ӨДЕК» - ЭЛБЕК ДҮЖҮТТҮ МАГАДЫЛААР

Сайгарлыкчы Чингиз Ондар «Өл өдек» биче-заводту көргүзүп тур.

Физика-математика эртемнери-
ниң кандидаты, Тываның Дээди
Хуралының депутаты Маадыр
Ондарның эртем ажилдарына
үндөзилээш, көдээ ажил-агый
артынчыларындан органиктиг че-
мишчидилге болгаш газ бүдүрер
биче-заводту чогаадып тургу-
скан дугайында медээ интернетте
көстүп келген.

Бистиң солуннуң корреспондентизи
Маадыр Алдын-Херелович Ондарга ужу-
рашкаш, бо чаа биче-завод дугайында
чугаалап бээрин дилээрге, ол мындыг

харыны берген:

— Кислород чок байдалга тыттып
көвүдээр бактерияларның дузазы-би-
ле улуг молекулалар бөлүүндөн тур-
густунган органиктиг бүдүмелдерни
чемишчидилге болгаш биогаз (биокей)
хевириңче шилчидип ап болур. Ындыг
органиктиг бүдүмелдер санынга көдээ
ажыл-агыйның ажыглаттынмас артын-
чы бүдүмелдери (куш, мал өдээ, тараа
саваңы, картошка сывы, чашпан, сиген...)
дээш өске-даа бок үнүштер, артынчы-
лар хамааржыр. Мындыг органиктиг
бүдүмелдер хөй болганы-биле оларны

ниитизи-биле биомасса деп адаар. Ылаң-
гыя инек, хапан фермаларының өдээ био-
логтуг чемишчидилге болгаш биологтуг
газ (кей) бүдүреринге таарымчалыг.

Биологтуг чемишчидилге алып бүдү-
рүлгениң төп элементизи биореактор
болур. Ону оон өскээр метантенк деп
база адаар. Биомассаның хемчээлин
бичеледип кезип хеггеш, өл-шыгын 75-85
хуу чедир суг немээш, чаңгыс аай масса
болгуже эки чедиштир, холуштур былгап
тургаш белеткээн биомассаны субстрат
дээр. Субстратты биореакторже киир

(Уланчызы 2-ги арында).

• Чагыдылга — 2017

«ШЫН» — ЧОННУН СОЛУНУ

2017 чылдың бирги чартыында «Шын» солуннуң чагыдылгасы Тываның
бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде
бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-
чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикилеривисти,
номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	127,22	381,66	763,32
31730 — организацияларга	137,22	411,66	823,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

• Чаа томуйлаашкын

Л. НАРУСОВА – ТЫВАДАН СЕНАТОР

Тыва Республиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинге төлээ (сенатор) кылдыр Людмила Нарусованы томуйлаан. Чарлык сентябрь 23-те үнген. «Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүнүн бүрүн эргелерин Людмила Борисовна Нарусовага тыпсыр» — деп ол документиде дыңнадып турар.

Региондан ооң мурнунда сенатор Мergen Ооржак чоокта чаа, сентябрь 18-те, эрткен соңгулдаларга чаңгыс мандат

тыг №32 соңгулда округдан соңгукчуларның деткимчезин алганы-биле Күрүне Думазының депутаты апарган. Күрдума депутаттарына болгаш Федерация Чөвүлелиниң сенаторларына регионга беш чыл «турум чурттаарының» негелдезин албан эвес кылып каан хоойлуну бо чылдың июнь айда хүлээп алганы-биле 2006 чылдан 2012 чылга чедир Тывадан сенатор турган Людмила Нарусованы үстүкү палатага томуйлап болур апарган.

«Людмила Борисовна Нарусова — өдө-чара, бодунуң көрүжүн, сорулгазын чедип ап шыдаар кижиге. Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүнүн бүрүн эргелерин аңаа тыпсырының дугайында Чарлыкка атты салдым. Республиканың соңгулгалдары дээш ажилдаар төлээлекчилерниң командазын хевирлээни, мээң көрүжүм-биле, чедишкенин. Күрдумада бистиң шынчы төлээвис Лариса Шойгу бар. Ол дээрже мерген уганныг болгаш улуг арга-дуржулгалыг кижилер-дир. Оон аңгыда бедик кабинеттерни ээлеп турар аныяктарымыс — чоннуң соңгул алган депутаты Мergen Ооржак болгаш сенатор Оксана Белоконов база бар. Тывавыстың соңгулгалдары дээш ажилдаар бис» — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол демдеглээн.

• Кышка уткуштур

ЧЫЛЫГНЫ БЕРИП ЭГЕЛЭЭН

Республиканың одалга-энергетика комплекзиниң одалга черлеринде кышка белеткел доозулган. Олардан бир дугаарында Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксында одалга черин ажилдаткан.

— Хову-Аксының одалга черин сентябрь 26-да ажилдатты-выс. Чурум езугаар беш хонук манаар боор чүве-ле болгай, а бис ийи хүн дургузунда агаарның температуразы 8 градустан кудулавайн баарга-ла, одалга эгелээрин шийтпирледи. Одалга черлерин болгаш чылыдылга четкилерин график езугаар белеткээ. Оларны кварталдап ажилдадыр бис. Бажыңнарның чартык кезинде чылыг чеде берген. А сентябрь 28-те кезээден бээр бажыңнарның шуптузу чылыгны алыр — деп, Чеди-Хөл кожууннуң чагырга даргазы Карим Сагаан-оол дыңнаткан.

Одалга болгаш энергетика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Роман Кажин-оолдун биске дыңнатканы болза, Чаа-Хөлдүн одалга чери сентябрь 28-те ажилдай берген.

Бо неделяның төнчүзүнге чедир Кызылдың шупту бажыңнарына чылыг чеде бээр. Сентябрь 23-те, пятницада кадык камгалал болгаш социал албан черлерин чылыдып эгелээн болза, бо хүннерде чуртталга бажыңнарына чылыгны бээр.

Шагаан-Арыг болгаш Ак-Довуракта кышка белеткел талазы-биле планнаттыг септелге ажилдары доозулган, бо черлерге одалга сезонун октябрь 3-те эгелээр.

— Ак-Довуракка одалга сезо-

нун октябрь 3-те эгелээр бис. Ол дугайында айтышкынга бо хүннерде ат салыптар. Септелге ажилдары доозулган, котелдар ажилчын байдалда. Бо неделяның төнчүзүнге чедир чылыдылга шугумунда бажышкынны хемчээп көөр. Хөмүр-даш сөөртүлгези уламчылап турар. Неделя төнчүзүнге чедир 800 тонна хөмүрнү сөөртүп алыры планнаттыг. Амгы үеде ЧЭТ-те одаар чүүл курлавыры 250 тонна бар — деп, Ак-Довурак хоорайның чагырга даргазы Шолбан Ооржак чугаалап турар.

Республиканың кожууннарына хөмүр-даш сөөртүлгези план езугаар чоруп турар. Кышка удур 315 одалга черлери белең. Чуртталга-коммунал ажил-агыйының болгаш социал адырның албан черлеринде 310, ЧЭК-те 4 одалга чери болгаш бир ЧЭТ белең. 19 одалга чериниң үжүнге капитал септелгени, он алдызына хүн-бүрүнүн септелге ажилдарын чоруткан. 40 хире дузалап дериг-херкселдерин септел-селээр.

Бистиң корр.

• Россияның Президентизиниң ажил-

РЕГИОННАРНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Бюджеттер аразында харылзааларны сайзыраңгайжыдарының болгаш Россияның девискээрлериниң экономиказын быжыглаарының талазы-биле чөвүлел хурал Кремльге болган.

Россия Федерациязының субъектилериниң орулгаларында карышкак чүүлдерни чайладыр даалгаларны Россияның Президентизи Владимир Путин берген. Колдаалгаларның бирээзи — чоннуң амыдыралының деңнелин бедидери.

Чөвүлел хуралга РФ-тиң Чазааның даргазы Дмитрий Медведев, Айыыл чок чорук чөвүлелиниң секретары Николай Патрушев, Федерация Чөвүлелиниң даргазы Валентина Матвиенко, вице-премьер Дмитрий Козак, экономиктиг хөгжүлдө сайыды Алексей Улюкаев, саң-хөө сайыды Антон Силуанов, РФ-тиң Президентизиниң администрациязының удуртукчузу Антон Вайно, Саналга палатазының удуртукчузу Татьяна Голикова, Президентиниң дузалакчызы Андрей Белоусов олар киришкен.

— Кижилерниң амыдыралының шынары, оларның орулгаларының көвүдээри, социал адырның болгаш инфра-

структураның хөгжүүрү Россия Федерациязының регионнарының бюджеттериниң байдалындан дорту-биле хамааржыр. Федерацияның субъектилериниң, тус чер бот-эрге-чагыргаларының бүрүн эргелери саң-хөөнүн чогуур курлавырлары-биле быжыглаттыг боору чугаажок. Ынчанмыже регионнарының бюджет хандырылганында четпес чүүлдер бөгүн илдең. Федерацияның чамдык субъектилериниң бюджеттериниң орулгаларында улуг карышкактар бар болганда, ажил төлөвиринде, социал болгаш инфраструктурлуг төлөвилелдерниң акшаландырышкынында олар база бар-дыр. Ындыг карышкактарны чок кылыр, боттарының саң-хөө баазын быжыглаар аргаларны регионнарда бээр шийтпирни тип алыры биске чугула херек — деп, күрүнениң баштыңчызы чугаалааш, регионнарының экономиктиг байдалын экижидер талазы-биле оларның удуртукчуларының ап чорудар уjurлуг хемчеглерни Президент айткан.

— Экономиктиг арга-шинээн хөгжүдеринге, боттарының күштүг талаларын ажыглап шыдаарына, инвестиция болгаш ажыл-агыйы байдалын экижидеринге деткимчени регионнарда бээр.

Федералдыг төптүн тал регионнарының бюджеттерин сайзыраңгайжыдузаны көргүзөр апарза Россия Федерация субъектилериниң хөгжүдеткимче хевирлиг болулуг — деп, Владимир Путин деглээн. — База бир улуттун эттенин айтырып регионнарының өрелин. О бис, каш-даа катап с көрдүвүс. Регионнарында турар сорулгаларны, бюджет хандырылгазын болза, Россия Федерация регионнарының арга орулгаларны алырына аңгы-аңгы. Ол айтыры черлерге шийтпирлээр, Россияның девискээрлерин чылга хөгжүлдээниң политиказының протидиг боор уjurлуг.

Бо программа езугаа ларга үндүрүг оонарына болгаш муниципал келир үеде элээн хосту федералдыг эрге-чагыр сорулгаларлыг субсиди болгаш дотацияларны лын шыңгыы хынаар, ментини долузу-биле кылгаш, бо чылдың чедир күрүнениң Башты салыры-биле дамчыды тува

• Сайгарлыкчы чорук — чаа биче-з.

«ӨЛ ӨДЕК» — ЭЛБЕК ДҮЖҮТТҮ МАГАДЫЛААР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

кагаш биологтук чемишчилге-биле биологтук хей тывылдырар бактериялар көвүдэзин дээш агаар кирбес кылдыр так дуглааш, температуразын кадар 10 градустан өрү турар кылдыр таарыштырар. Биореакцияның түңнели 28-34 градус чеде бээр, а 48-55 градус турда эң эки болур. Биореакторда тывылган хейниң базышкынын, субстраттың температуразын, кайы хире ажыг апарганын (кислотозун) хемчээп турар.

Биореакторнуң хевири кан-дыг-даа болур. Хей кезинде цилиндр хевирлиг болур, ынчангаш тывалап биогаз (хей) доскаары дээр болза чазыг чок. Ындыг доскаарны пластмасстан, демирден, бетондан кылып ап болур. Чүгле бодунуң огородунга эки шынарлыг чемишчилге бүдүрүп алыр дээр кижиге 50-ден 200 литрнүң доскаарларын ажыглап болур. Кичээнге алза чогуур чүве чүл дээрже, хуузуна ажыглаар биогаз (хей) доскаарын чүгле билир кижиге кылдырып ап, ону канчаар ажыглаарын айтырып, өөренип алыр болза эки. Ишкири улуг эвес доскаар ишти биогаз (хей)-биле бажың иштин чылыдып, электроэнергия-биле хандырып ап болур.

Бүдүрүлгеге ажыглаар улуг биореактор кылырына техниктиг негелде шыңгы. Ону чүгле лицензиялыг, биофизиканы, биохимияны эки билир, биотехнологияга хамаарышкан инженер-техниктиг айтырыгларны шийтпирлеп билир организация шийтпирлеп шыдаар. Улуг бүдүрүлгеге чери хей хемчээлдиг биогаз (хейни) өске холуксаалыг хейлерден арыглааш, транс-

портка база ажыглап болур.

Биогаз (хейни) субстраттан аңгылаан соонда, артып калыр масса тулган эки биологтук чемишчилге ол болур. Мындыг чемишчилгеде үнүшке херек бүгү бүдүмелдер бар, ындыг холуксаа үнүш чеминге тааржыр болгаш дүжүдүн 30-50 хуу чедир бедидип болур. Ол ышкаш мынчаар белеткээ чөмүшчилгеде аарыглар тывылдырар микробтар болгаш өске-даа айыылдыг микроорганизмнер узуткаттыг болур. Ниитизи-биле алырга биологтук чемишчилге болгаш биогаз (хей) бүдүрериниң бо технологиязы долгандыр турар бойду арыг байдалга тударына эң таарымчалыг бооп турар. Бо технологияның үндээнигге туттунган биче хемчээлдиг завод хову-шөлдерде болгаш фермаларда бок-күзүрүм бооп чыгыл берген чыдар артынчылардан ажыктыг продукцияны бүдүрүп шыдаар дээрзин бо биче хемчээлдиг заводка чоруткан шенелделер бадыйтаан.

Бистиң республикавыста мал-маган саны чылдың-на өзүп көвүдөп турар. Ооң-биле чергелештир органиктиг чемишчилге бүдүрериниң чиг-эди — мал өдээ кажаалар дооразында овааланып калган чытылаар апарган. Элдиг чүве чүл дээрже, бо хире чиг-эт байлаа турда-ла тараа, картофель шөлдеринде чемишчилге чедишпейн турар. Шынап-ла курга өдөккө деңнээрже ажыкты 100 катап бедик биологтук чемишчилгени инек, хаван болгаш өске-даа малдың өл өдээден элбээ-биле бүдүргөш, хову-шөлдерге ажыглап эгелээр болза, түңнели эки болур уjurлуг. Солун чүве чүл дээрже, Маа-

дыр Алдын-Херелович тем ажилдарына үнд биче-заводту тудар төлө амыдыралга боттанды лээн кижиге — аныяк сайга Чингиз Ондар болган. О гыр-тывынгыр чоруун Улуг-Хемниң оң талазын гаражтарның бирээзин а алгаш, М. Ондарның ам салышкыны болур 3 рубль-биле херек кезе дериг-херекселдерни а ажилдап эгелээн.

— Бо 300 муң рубль дэ депутат кижиниң ажы дулгазына тускайлаан хөрөңгидир. Тывага ү бүдүрүлгезин сайзырады Дээди Хуралдың салыдыр — деп, Маадыр А Херелович тодаргайлап лады.

Биче-заводту «Өл өд адаан. Аңаа бүдүргөн чан биологтук чемишчилге үнүш-дүжүткүр шынары программ инек өдээнге ден Мал өстүрүп турар бол залал ажил-агыйлыг ху лерге, араттарга, ферме эптеп тургузарда хей че левес, ажыглаарына э биче хемчээлдиг завод таарымчалыг. Чижек са кыннар езугаар, биче-з өртээ 120-160 муң рубль (эптеп кылган кезектер хамааржыр). Аңаа дем сийжи биче-заводтун өрт муң рубль чедип турар.

Тыва эртемденниң а ажилын езугаар эптеп, «Өл өдөк» деп биче хемч заводтун келир үези кан лурун ТР-ниң Дээди Хура чогуур комитетинге ший лээр.

Даш-оол Мон

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Россияның болгаш Тываның демнежилгезинин 100 чылынга база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга алдар кылдыр Тыва Республиканың юбилейлиг тураскаал медалы-биле Д.Б. Айыышты шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда үре-түннелдиг ажил болгаш өөреникчилерни кижизидип эдиринге кириген улуг үлүг-хуузу Россияның болгаш Тываның демнежилгезинин 100 чылынга база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга алдар кылдыр Тыва Республиканың юбилейлиг

тураскаал медалы-биле Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунун күш-ажылдың хоочуну Диденмаа Бадын-ооловна АЙЫШТЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың сентябрь 23 № 155

Шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажил болгаш көдээ ажил-агый адырынга кишикнери дээш шаңнаары болза: Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Борис Дамбаш-оолович ДОНГАКТИ Тыва Республиканың Таңды кожуунунун «Сайзана» тараачы-мер ажил-агыйының мал ажаакчызы. Хей чылдарда ак сеткилдиг ажил болгаш кадык камгалал адырынга кишикнери дээш шаңнаары болза: Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Семен Седипович КУЖУГЕТТИ – Кызыл хоорайның «Хоорай поликлиникасы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин кезерти; Лефтина Мезил-ооловна МОНТУ – Кызыл хоорайның «Хоорай клиникасы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин профилактика салбырының эрказы; Илбаай Байыр-ооловна МОНГУШ – «Өвүр кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин эмчи эрказы; Людмила Окцияевна ОНДАРНЫ – «Өвүр кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин терапияның эмчи сестразы; Лентина Кончи-ооловна ООРЫ – Кызыл хоорайның «Хоорай клиникасы» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин профилактика салбырының эрказы; Панмаа Кызыл-ооловна ОЮН – «Өвүр кожунунун төп эмнелгези»

Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин хирургия салбырының эмчи сестразы;

Саяна Монгушовна СЕРЕН-ДОРЖУ – «Өвүр кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин эмчи сестразы.

Өөреникчилерни кижизидип өөредиринге ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш шаңнаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Антонида Петровна ДОСТАЙНЫ – Тыва Республиканың Өвүр кожунунун «Хандагайтының ортумак ниити өөредилге школазы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан черинин сан эртеминиң башкызы;

Зоя Калбаковна КУУЛАРНЫ – Тыва Республиканың Өвүр кожунунун «Саглының ортумак ниити өөредилге школазы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан черинин эге класстар башкызы;

Людмила Марк-ооловна ХОВАЛЫГНЫ – Тыва Республиканың Өвүр кожунунун Хандагайты суурунун «Чечек» холушак хевирниң уруглар сады» школа назыны четпээн уругларның муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинин эргелекчизи;

Чодураа Даан-ооловна ШОЙДАННЫ – Тыва Республиканың Өвүр кожунунун «Хандагайтының ортумак ниити өөредилге школазы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан черинин төөгү болгаш эрге-хоойлу башкызы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың сентябрь 23
№ 156

Шаңнаарының дугайында

У-ажылга чедишкнери болгаш ниити идепкейжи ажил-чорудулгазы шаңнаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Екатерина Михайловна НАМЧЫЛДЫ

Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының аадан эрте соңгулдаларына киржип турар кандидаттарның тулуда фондуларынче кириген болгаш оон чарыгдаттынган акша-хөреңгизинин ниити түнү (Россияның Ажаалга банкызының Кызылда №8591 салбырының медээлеринге үндезилээн)

2016 чылдың сентябрь 19-туң байдалы-биле (руб.)

Кандидаттың ф.а.а.	Кирген акша, шупту	Чарыгдаттынган акша, шупту	Артканы
2	3	4	5
Ичи-оол Валерий Кызыл-оолович	49800	49800	0
Ригит Даваа-Церин Алексеевич	50300	50300	0
Ара-оол Шолбан Валерьевич	2500000	2500000	0
Алчак Сергей Сээ-Сюрюнович	391200	391200	0
Френт Игорь Алексеевич	568900	568900	0
Түнү:	3560200	3560200	0

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының үрүне Думазының чедиги чыыжының депутаттарының соңгулдаларына кандидаттың соңгулда фондуларынче тиктиг партияның регион салбырындан кирген болгаш оон чарыгдаттынган акша-хөреңгизинин ниити түнү (Россияның Ажаалга банкызының Кызылда №8591 салбырының медээлеринге үндезилээн)

— хоорайның Хоочуннар чөвүлелиниң чанында «Амырактың чечээ» ансамбльдин уран чүүл удуртукчузу.

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажил болгаш кадык камгалал адырынга чедишкнери дээш шаңнаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Саяна Владимировна АРАПТАННЫ – «Чаа-Хөл кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин эмчи сестразы;

Урана Тюлюшевна ДАКЫР-ООЛДУ – «Чаа-Хөл кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин эмчи сестразы;

Лидия Ким-ооловна КУУЛАРНЫ – «Тожу кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң кадык камгалал албан черинин божудулга салбырының акушерказы;

Марианна Девин-ооловна КУУЛАРНЫ – «Халдавырлыг аарыглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин диагностика салбырының эргелекчизи;

Саяна Кан-ооловна ИРГИТТИ – «Мөңгүн-Тайга кожунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин терапия салбырының эмчи сестразы;

Ульяна Коловна МААДЫНЫ – «Тожу кожунунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң кадык камгалал албан черинин диш эмнээр кабинетинин эмчи сестразы;

Ошку-Саар Солдатовна НАМЗЫ-РАЙНЫ – «Чаа-Хөл кожунунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин терапия салбырының санитарказы;

Чечек Билчиир-ооловна ОНДАРНЫ – «Халдавырлыг аарыглар эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин кол эмчизинин организас-методиктиг ажилдар талазы-биле оралакчызы;

Маргарита Ноонаевна СЕВЕКТИ – «Эрзин кожунунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык

камгалал албан черинин Мөренин эмчи амбулаториязының улуг эмчи сестразы;

Зоя Аковна ТАЖИНИ – «Тожу кожунунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң кадык камгалал албан черинин Чазылары суурда фельдшер-акушер пунктузунун санитарказы;

Клавдия Даш-ооловна ХЕРТЕКТИ – «Республиканың онкология диспансери» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан черинин экономизи;

Валентина Кыргысовна ХУДЕРНИ – «Тожу кожунунунунун төп эмнелгези» Тыва Республиканың күрүнениң кадык камгалал албан черинин терапия салбырының эмчи сестразы.

Арга-арыг ажил-агыйының адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш шаңнаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Василий Иванович ДОНГАКТИ – «Россияның арга-арыглар камгалалының төвү» федералдыг бюджет албан черинин «Тыва Республиканың арга-арыглар камгалалының төвү» салбырының 1-ги категорияның инженери;

Светлана Намалаевна ОНДАРНЫ – «Чадаананың лесничествозу» Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черинин бухгалтери.

Күш-ажылга чедишкнери болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш шаңнаары болза:

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Радик Семенович МУНЗУКТУ – Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының Тере-Хөл кожунда бүрүн эргелиг төлээзи;

Виталий Кыргысович ЭРЕНЧИН-НИ – Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожунунунун хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың сентябрь 23
№ 157

«Тыва Республиканың Чаан мөгези» хүндүлүг атты С-Б.М. Тюлюшке тыпсырының дугайында

Национал хүрешке бедик спортчу чедишкнери дээш «Тыва Республиканың Чаан мөгези» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Тес-Хем кожунунун Самагалдай суурунун «Уругларның болгаш элээдилерниң спорт школазы» күрүнениң уругларга немелде өөредилге албан черинин хостуг хүрешке тренер

башкызы, Тыва Республиканың сумо-га шилиндек командазының кижигүнү Сайын-Белек Михайлович ТЮЛЮШКЕ тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2016 чылдың сентябрь 25 № 159

2016 чылдың сентябрь 19-туң байдалы-биле (руб.)

№	Политиктиг партияның регион салбырының кандидатының ф.а.а.	Кирген акша, шупту	Чарыгдаттынган акша, шупту	Артканы
1	2	3	4	5
1	Анай-оол Мерген Кыргысович	500650	500650	0
2	Маады Айбек Николаевич	1200	1200	0
3	Монгуш Мөңгүн-оол Сынааевич	0	0	0
4	Ооржак Мерген Дадар-оолович	710000	710000	0
5	Салчак Валерий Балай-оолович	260000	260000	0
6	Серен-Хуурак Владимир Доржуевич	138000	138000	0
7	Френт Игорь Алексеевич	0	0	0
8	«Россия Федерациязының Коммунисттиг партиязы» политиктиг партияның Тыва республика салбыры	900000	891719,98	8280,02
9	Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	10000000	10000000	0
10	«Россияның патриоттары» политиктиг партияның Тыва регион салбыры	30000	30000	0
11	РЛДП — Россияның Либерал-демократтыг партиязы политиктиг партияның Тыва регион салбыры	250000	250000	0
Түнү:		12789850	12781569,98	8280,02

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

КАДРЛАР ДАРГАННААР ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ

Республиканың хоочун өөрөдиге черлериниң бирээзи — Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму бо чылын 70 чылдаан юбилейин байырлап турар. Ооң узун төөгүзү республиканың профессионал өөрөдигезиниң сайзыралы-биле тудуш харылзаалыг. 70 чылдар дургузунда техникум республиканың аңгы-аңгы адырларында муң ажыг специалистерни белеткээн. Ол дээрже, бухгалтерлер болгаш экономистер, технологтар болгаш товароведтер, менеджерлер болгаш маркетингтар, юристер болгаш туризм талазы-биле специалистер-дир. Ук техникумнун доозукчулары республиканың булуң бүрүзүндө ажылдап турар.

Келир үениң специалистерин бедик мергежилдиг башкылар коллективи белеткеп турар. Оларның аразында ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы Нина Дмитриевна Маландина, спорттуң болгаш күш-культураның тергилни Валентина Иргитовна Монгуш база дөрт РФ-тиң профессионал өөрөдигезиниң хүндүлүг ажылдакчылары болгаш чеди Хергелел кооперациязының тергилнери бар.

Техникумнун коллективи сайгарлыкчы ажыл-чорудулгага өөрөдир чаа-чаа идеяларны тып, үргүлчү дилээшкнде чоруп турар. Шынарлыг специалистер өөрөдип, белеткээринге техникумнун материал-техниктиг

ция школазын тургускан. Дайын чылдарының төңчүзүндө Тыва чаа амыдыралче шилчип, аныяк республикага кадрлар белеткээринге, ооң культуразын болгаш езу-чаңчылдарын сайзырадырынга Саян артындан келген башкыларның үлүү канчаар-даа аажок улуг рольду ойнаан.

Школага эгезинде ийи салбыр турган: бухгалтерлер болгаш садыг-саарылга. Чартык чыл болганда садыг болгаш хей-ниити чөмненилге адырынга чедишпейн турган кадрларны: кондитерлер, поварлар, хлеб быжырыкчыларын школага белеткеп эгелей берген. Бир чыл дургузунда 25 бухгалтерни, 28 садыгжыны, 18 хлеб быжырык-

Техникумнун директору — О.П. Кондрашова.

ады кирген. Республиканың садыг шугумунда бир дугаар тускай профессионал эртем чедип алган кижилерниң бирээзи. Ол 1934-1937 чылдарда Казанын садыг техникумунун «товаровед» мергежилин дооскан. Дажы-Норбу Монгуш садыг-кооперация школазын 1954 чылга чедир билдиг удурткан. Ооң сагыш човаачалын, буяннын өөреникчилери ам-даа сактып чоруурлар. Школаның дөрт доозукчузу, Плеханов аттыг улус ажыл-агый институтунун студентилеринге бодунун акшазы-биле стипендияны берип турган. Ол тыва интеллигенцияның бедик мергежилдиг, төлөпиг, эртембилиглиг бир төлээзи кылдыр санаттынар.

Техникумнун мергежилдери чыл келген тудум көвүдөп, 50 чылдарда Саян артындан аныяк специалистерни чалап эгелээн. Оларга Надежда Васильевна Кокорина, Лидия Матвеевна Куприянова дээш өскелерни-даа адап болур. Оларның хей кези амыдырал-чуртталгазын Тыва-биле холбаштырган.

Техникумнун чоргааралы — ооң удуртукчулары. Сурагы эртемденнер, хей-ниити ажылдакчылары, политиктер, шылгараңгай салым-чолдуг база кайгамчык делгем угаан-бодалдыг кижилер-дир. Кызылдың педагогика институтунун ректору чораан, физика-математика эртемнериниң кандидаты Хеймер-оол Опанович Ондар, Тыва-Ку-нун профессору, экономика эртемнериниң кандидаты, политик, хей-ниити ажылдакчызы база сурагылыг шыдыраачы Дозур-оол Лайзапович Тинмей олар хамааржыр. Галина Николаевна Молодцова ук өөрөдиге

чериниң төөгүзүнге чырык ишти арттырган. Оларны чаңгыс үзел-бодалдыг, чогадыкчы, ажылгыр коллективти чыып шыдаан кижилер деп болур.

Техникумнун тургустунар-на экономика эртемнериниң кандидаты, РФ-тиң, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы, Тываның Хей-ниити палатазының даргазы Хонук-оол Доржуевич Монгуш улуг рольду ойнаан. Ооң бо хүннерге чедир техникум-биле харылзаазын үспейн чорууру онзагай.

Азия диптиң чүрээнде, Енисей хемниң унунда база ыдык Дөгээ дааның эдээнде турар хоочун өөрөдиге чери амгы үениң агымы-биле бир деңге, кооперация өөрөдигезиниң онзагай чаңчылдарын кадагалап чаа чедишкinnerже чоруп олурар. Амгы үеде бо техникум сайзыраңгай инфраструктуралыг студентилер делегейи болган. Чаа технологиялар, методикалар, чаартыг өөрөдиге чорудулгазы, чаартыг дериг-херексел, салым-чаяанныг аныяк башкылар немешкен.

Бо техникум РФ-тиң Төп эвилелиниң эки өөрөдиге албан черлериниң санында кирип турар. Студентилерниң чедишкinner өөрөдигезинге болгаш кижизидилгезинге эптиг байдалды тургузары-биле бедик мергежилдиг, доктаамал башкылар коллективи ажылдап турар. Олар студентилеринге шынарлыг профессионал билгилерни чедип алыр арганы берип

турарлар.

Сентябрь 23-те Тыва үн-культура төвүнге техникум юбилейин демдегеп эртти. Аңаа техникумнун аңгы чылдарда доозукчулары, хоннары, башкылары чыгып рашкан. Техникумнун студентилери, башкылары аалчылар, фуршетти органиастап, он аш-чеми-биле хүндүлээн дентилер мастер-класста шоколадтан фонтан, янзы каттар чулуундан кылган тейлер, кондитер кылыг кылырын көргүскен. Ногмаандан чараш дүзүлүр кылыр «карвинг» уран чы база чигирзиг чараш дүзү кылырын улуг сонугурап көрдүвүс.

Хонук-оол Доржуевич чыылган чонга байыррип чылыг сөстөрни чугаа ТР-ниң Хей-ниити палата Хүндүлел бижиктери-техникумнун хей-ниити амралыг активчи киржи дээш Р.С. Панаитованы, Ооржакты, Л.Н. Монгушту, Оюнуу шаңнаан. Техникум директору Ольга Петровна драшова коллегаларына дентилеринге байыр чеди чылыг сөстөрни чугаалап йырлалда хей санныг доозлар келгенинге өөрүшкүзү реткен. Техникумнун төөг амыдыралын көргүскен сон нону аалчылар улуг сонугу биле көргөннер. Техникум доозукчузу, Тываның алдартизи Сайлык Оммуун «Байтайгам» деп ырызын башырынга, чаңгыс курсчулар бараалгадып ырлаан. Балалды студентилерниң концерти-биле уламчылаан

Алдынай С.

Владимир ЧАДАМБА
тырттырган чурук

Аалчыларын амданып аш-чем-биле хүндүлөп турары.

баазазы шыырак: хуралдаар зал, библиотека, компьютер класстары, чөмненир чер, эмчи пунктузу, студентилерниң ниити чуртталга бажычы.

Студентилер техникумну дооскаш, дээди өөрөдиге черлеринге кызырган программа-биле өөрөдигезин уламчылаар аргалыглар. Техникум Сибириниң хергелел кооперация университети-биле 20 ажыг чылдар дургузунда сырый харылзаалыг кады ажылдап турар.

1946 чылда Областың хергелелдер эвилелиниң ботидепкейи-биле садыг-коопера-

чыларын болгаш кондитерлерни доостурган. Чүгле хергелекчилер кооперациязының тускай кадрларын белеткеп турган эвес, улус ажыл-агыйының адырларында кадрлар дарганнаар өөрөдиге чери апарган. Ол үелерде школаның доозукчуларының ажылдап турган садыг четкилери 2,4 катап, хей-ниитиниң чөмненилге черлери 3,2 катап өскөн.

Школаның бирги директору Дажы-Норбу Лопсанович Монгуш чүгле ук техникумнун эвес, Тываның хергелекчилер кооперациязының төөгүзүндө

ХҮНДҮТКЕЛДИГ БАШКЫМ ЧОРААН

1969 чылда Самагалдайның уран чүүл школазының баян салбырынга мени хүлээп алган башкым Владимир Сайынович Хүлер-оол. Бажыңнарывыс кожа турган болгаш, башкымны дыка эки билир турдум. Кыжын хөөрлүг-хавакынаар хаактаар, үргүлчү маргылдааларга киржир, чайын чадаг чарышка маңаар, хүрежир, таакпы тыртпас, эзирик чораанын черле көрбээн мен, үргүлчү хүлүмзүрүп алган чоруур мындыг башкым чораан. Ам сактып кээримге ол чаа-ла өг-бүлө туткан, улуг огу 3 хар ажып турар хевирлиг, оон бичиизи 1 хире-ле харлыг чораан. Ол үеде мээң-биле Вася Шулуу-Маадыр, Вася Хунай-оол, Вася Даваа (ам бистиң аравыста чок), Долаана Самдан, Зина Нурсат, Сергей Дамчан болгаш өскелер-даа өөренип турган.

Башкыларымның аттарын ам-даа эки сактыр мен: баян башкылары Каадыр-оол Монгушевич Бегзи, Базыр-оол Кыргысович Солаан, Баазан-оол Далай-оолович Каң-оол, домра башкызы Дарья Манзырыкчы-евна Макпан-оол, сольфед-

жио башкызы Сара Капсыловна Дугар-оол, улустуң хөгжүм херекселдериниң башкызы Суутпай Норбуевич Темек база фортепиано башкызы Елена Белекеевна Нурсат.

Школавыс директору, ынак башкым В.С. Хүлер-оол турган.

Ынчан Тываның эң шыырак хөгжүмчүлери бистиң школавыска ажылдап чораан-дыр деп бодап чоруур мен. Оларга чедер специалистер чок. Башкым Владимир Сайынович бисти үргүлчү концерттерге, баянчылар ансамблин тургускаш, кириштирер турган.

Бир-ле катап Октябрь революциязының 55 чыл оюнга тураскааткан юбилейлиг улуг концертке белеткенип турган бис. Башкывыс Кызылдан хөгжүм херекселдери эккээр дээш чорупкан. Оон дыңнаарывыска улуг хай-халап, авария болган. Кады чораан эштери анаа, башкывыс чок болган. Ол болза 1972 чылдың ноябрь айның эгези. Ынчан мен 10 класска өөренип

турдум, баян салбырын доозар чылывыс турган. Башкывысты сөөлгү оруунче үдээрде үрер хөгжүм оркестри-биле үдээн бис.

Башкымның өөрөдип каан баянындан амга чедир чарылбайн, амыдыралымда ажы-төлүм азырап, башкым ышкаш чонга бараан бооп, Чазактың бедик шаңнал-макталдарында алдым. Ол дээш башкымга черге чедир мөгейип, өрү тейлеп чоруур мен. Эргим, ынак башкымга бичии шүлүкчүгемини тураскааттым. Школавыстың 50 чыл оюнга канчап черле сагыш дыш олурар боор, сагыш-сеткил дүвүрөп кээр-дир.

Бир-ле дугаар баянга мени Билиг берип өөрөдип каан.

Бар-ла турган билиин, үнүмүмү Башкым менээ арттырдым.

Хөглүг-баштак аажы-чаа Хей-ле чонга хүндүткелер Эргим башкым кылган иш Элеп-читпес алдар болган.

Дөртөн дөрт чыл эрткен-даа.

Дөмей-ле мен,

утпайн чоруйм.

Школавыс 50 харлаан оюм-биле.

Ыры-шүлүүм бараалгатты.

Евгений ДО

ТР-ниң культуразы алдарлыг ажылдакчысы Самагалдай

Техникумга ажылдап чораан хоочун.

Валентина БЕГЗИ (МОНГУШ),
хоочун башкы.

ТЫВА ДЫЛДЫҢ ТЕРЕ-ХӨЛ ДИАЛЕКТИЗИ

2016 чылда «Тыва дылдың тере-хөл диалектизи» деп эртем ажылымның немелделиг ийиги үндүрүлгезин чырыкче үндүрдүм.

Бо үндүрүлгедө тус чер диалектизи-биле харылзажып турар чоннуң чугаазының аянын өскертпейн, хевээр арттыргаш, тематиктиг бөлүктөргө чарып кириген. Тере-хөл диалектизиниң эдилекчилериниң чугаазын ынчаар киригени дээрге, эртем ажылынга чугула болгаш ажыктыг. Ол ышкыш монографияда кирип турар сөстөргө алфавиттиг айтыкчызын тургузуп, кириген.

2014 чылда Россияның Эртемнер академиясының Дыл институту биле ТГТШИ-ниң эртемденнери Тере-Хөл кожуунга чедип, тыва дылдың тере-хөл диалектизинге шинчилел ажылын чоруткан. Эртем экспедициясын РЗА-ның кежигүн корреспондентизи, Дыл институтунуң кол эртем ажылдакчызы Анна Владимировна Дыбо удуртуп турган. Ажылдың автору ол экспедицияга кирип, аңаа шинчилел ажылын кылып, ажилдаан соонда, «Тыва дылдың тере-хөл диалектизи» деп эртем ажылын немелделиг кылдыр катап үндүрери негеттинип турарын факт-барымдааларга даянып түңнээн.

Кандыг-даа дыл үениң аайы-биле сайзырап, өскерлип олурар. А чамдыктары, ылаңгыя тус черниң диалектилери үешагының өскерлишкенин салдары-биле азы өске-даа чылдагааннар-биле чиде берип болур. Бо чүүл тыва дылдың тере-хөл диалектизинге база хамааржыр. Үениң аайы-биле тере-хөлчүлөргө амыдыралында, чугаазында өскерлишкенин бар. Чижээлээрге, Тере-Хөл кожуунда иви ажил-агыы дүшкен. Ооң хараазы-биле иви ажил-агыынга хамаарышкан, ивилерге хамаарышкан сестер ажылаттынмайн бар чыдар.

Тере-хөл диалектизинге хамаарышкан материалдарны бөлүктөп, «Тере-хөл диалектизиниң эдилекчилериниң чугаазының үлегери» деп эге-биле парлаан. Бо эгедө кириген материалдарны номчааш, эрткен векте тус черниң чурттакчыларының амыдыралы-биле таныжып, оларның чер-чуртунга хамаарыгын билип ап болур. Оларның чурттап чораан девискээри, аң куш, балык, оът-сиген, кат-биле байлап турганын информаторлар улуг чоргаарал-биле чугаалап турарлар. Ол үениң кижилери чурттап чораан черлерин, езу-чаңчылдарын дыка эки билир дээрзин чижектер бадыткап турар. Чижээлээрге, Буска иви ажил-агылыг соян арбан тур-

ган. Ол черниң аңы элбек, өске черлерниң аңарына деңээрге улуг деп чоргаарал-биле мынчаар чугаалаарлар: «Бусуңарның аңы пушар улуг. Тезиниң мы-йызы тээрге, улуг-ла маңажып чоруур чүве. Чайын көөргө...».

Олар колдуунда аңчылар. Аңчы ажил-агыы амыдыралының база бир кол үнденин турган. Аңаарының аңгы-аңгы аргаларын эки билирлер. Чижээлээрге, аялаар, ыштаар, дузактаар, сокпалаар, какпалаар, улуг аңнарны нөрээлээр, адыгны аалтаар азы ишээр аалтаар дээр оон-даа өске. Өлүрүп алган аңының кежи-биле чадырын шып алыр. Хөл, эдилелдер даарап алыр. А аң кежи-биле кыжын чу-гулаар турганнар. А адыгның-не дидим шырак аңчылар аңаар. Оларның аразына адыг аңаар эрестиг херээр аңчы база турган дээрзин сактып чугаалап турарлар. Ол дээрге Зоя Аймаа (өөнүн ээзи Сергей Доржу).

Хөл талазынга балыкчылар чурттап турган. Олар колдуунда балыктап амыдырап турганнар. Балыкты узуп алыр деп чугаалаар. Чаңгыс бо сөс Тере-Хөл кожуунуң девискээринге балык хөлчок элбек болгаш, оларны савага узуп ап турганын бадыткап турар. Балыктары улуг-улуг болур. Тудуп алган балыының эдин кургаткаш, хоюдур сохтааш, борша кылып

алыр. Боршаны кыжын чиир чем кылдыр шыжап алыр. Шыжаар-да, тооргу хап деп тооргуну муңгашка сойгаш, даараан тулуп хапка уруп алыр. А сөөгүндө янзы-бүрү чүвөлөр кылыр азы уругларга ойнаарак кылдыр дизи-даа алыр. Тере-хөлчүлөр бо хуннерге чедир балык эдинден чайма кылып чип турарлар. Чайма – балыктын эдин, ишти-хыры-ны-биле каттай бодунуң үзүнге хаарып каан чем.

Оон аңгыда балыкты кыжын дош адаандан тырткылаар, сүрер, а чайгы үеде паралаар, четкилээр дээр өске-даа аргалар-биле тудуп ап турар.

Бо эгени номчааш, Тере-Хөл кожуунуң чурттакчыларының ажил-амыдыралы, культура-зы өске кожуунардан бүгү талазы-биле ылгалып турарын эскерип болур. Чүгле мында өдүрөктерниң чээрби ажыг хевирлери бар. Тере-хөлчүлөр оларның шуптузунуң аттарын адап, аажы-чаңын ылгап билир улус болду. Оюннарда «Хорла» деп аттыг, ол ышкыш аныктарның чайгы үеде тарбаган болуп ойнаар хөй киржикчилер оюну чүгле мында бар болуп турар.

Буска чурттап чораан Соном Сономовна Сувакчит ивижилерниң овааны дагып чораанын, Шагааны канчаар эрттирип турганын сактып чугаалап бер-

ген. Ол үениң куда езула-кыс уругну «садып» алыр. Ада-иезинге келин кызының сөөгү дээр ооргазының сөөгү дээр бергеш, эмииниң суду дээр малды, мунар иви дээрны (эр ивини) эккеп бээр. Бо езулап Тожунуң ивижилерге база турганын этнограф Вайнштейн бодунуң ажы айтып турар.

Тере-Хөл кожуунуң чурттакчылары – Иван Ил-Шырап, Амбар Тожуевич, Луур, Седип Тогулович, Су-хам Тожу Тежит, Соном Со-на Сувакчит, Клара Тумба-Соең болгаш өскелер-даа моторлар бооп солун чүү чугаалап бергеннер. Ол магнитофонга бижиткен чыры ТГТШИ-ниң эртем аңгы шыгжаттынып чыдар. У адаанывыс информатор эртемденнерге дамчыда-ген чугаалары дээр-л чоннуң төөгүзүңгө, э үнелиг чүүлдерни арт-боттарының үлүг-хүүзүң-дузалашканы ол. Ынчан-темденнер хүндүлүг кыры-өөрүп четтиргенин ил-турар.

Полина
филология эртемни-
кандидады, ТГТШ-
башкарыкчы эртем-
дакчызы.

• Ажык чугааже чалалга

Чоокта чаа «Акшазы хөй ажыл болза...» деп матери-
алым үнген турган чүве. Ону номчаан кижилер: «Оон орнунга «Акшазы хөй ашак болза деп материалдан би-
жип көрөм» – деп баштакта-
ныр чорду. Чүгө болбас деп?!
Чыл келген тудум делегейде
бот кижилерниң санының өзүп
турарын эртемденнер санап
үндүргөш, шуут девидеп үнген.
Мындыг сан-чугагалар деле-
гейге удавас база бир улуг чидиг
айтырылганы тургузуп болур.
Россияда албан-езуунуң эвес,
а социологтарның кудумчуларга
айтырып тургаш, санап үндүргөн
медээлери езугаар, чурттакчы
чоннуң 40 хуузу бот.

Тывада ол саннарны тода-
радып көөр дээр, интернеттен
дилээр тыппадым, ынчалза-даа
2013 чылда республиканың бир
массалыг информация чеп-
сээнде «Тывада төрүттүнүп
турар чаштарның 68 хуузу долу
эвес өг-бүлелерден» деп мате-
риал бар чорду.

Кажан, кайы солунга номчаа-
ным сагынмас мен, ынчалза-даа
Тывага бот-догуннаан күрүне
тургустунгандан бээр чылдар
аайы-биле бадылашкан болгаш
чарылган өг-бүлелерниң санын
таблицага айтыкан материалды
номчаан мен. Ында айтыканы
езугаар чара бадылашкан өг-
бүлелер эрткен чүс чылдың 60
чылдарына чедир барык чок,
60 чылдарда 1 азы 2 турган
болза, хеп-хенертен өскөш, амгы
үеде мырыңай бадылашкан өг-
бүлелерниң барык улуг чарты
чарлып турар апарган.

Тывада 100 өг-бүлелерниң
51-и чара бадыланчып турар, ол
безин Сибирьниң регионна-
рының аразында эң эвээр көргүзүп
болуп турар. Сибирьде 100 өг-
бүлениң 89-у чарлып турар. А

АКШАЗЫ ХӨЙ АШАК БОЛЗА...

чамдык регионнарда ол көргүзүп
100 ажыг хуу болуп турары
дүвүрелди оттуруп турар.

Ырадыр чорбайн, бодунуң
эки билер кижилериниң аразын-
дан бот кижилерниң дугайында
чижектерден алгаш көргүзейн.

Мерген 50 харлыг, ол өг-
бүлениң 10 чыл бурунгаар
чарылгаш, олчаан өг-бүлө тут-
паан. 7 чыл дургузунда аас-ке-
жиктиг өг-бүлелиг чуртталгазы
буступ дүшкен соонда, ол бо
хире үр үениң дургузунда сагыш-
сеткилиниң «балыын эмнеп»,
ада-иезиниң чанынга чорааш,
эш-өөрүнүң кырган-ава, кыр-
ган-ача апарганын дыңнааш, ам
кээр база катап өг-бүлө тударын
шенеп эгелээр.

– «Чүң бар ынчаш?» – деп,
сеткилимге таарзынган уруг,
мени эки билер хирезинде, ай-
тырды. Та куду көөрү ол, та
өнчүмнү ончалаксаары ол. Оон
ындыг харызындан чым сырт
кынгаш, мындыг бардам киж-
биле өг-бүлө туткан херээ бар бе
деп бодангаш, оон ырай берген
мен. Мени тооптар хире уруглар
сагыжымга кирбес азы өртөөм ол
хире кудулааны ол бе? Азы эки
мөзү-шынар болгаш ажилгыр
холдарның үнези чок болганы ол
бе? – деп, ол менден айтырарга,
оон сеткилин хомудатпас дээр:
«Билбес мен» – деп кагдым.

Оларның кайызы-даа ботта-
рыны-биле шын. Уругну авазы
амыдыралы, ада-иезиниң бай-
шыдалы эки, эртем-билиглиг
кижиге ашакка баар сен деп
сургап чораан. Ынчангаш ол
мынчага чедир өг-бүлө тудуп
чадап каан. А оолду ада-иези
биче сеткилдиг, ажил-ишчи
чоруур болзунга, чон мурнунга
хүндүткелдиг боор сен, артканын

аныяктар боттары чоорту ажил-
дап алыр деп сургап чораан, ын-
чангаш ол бир дугаар өг-бүленин
арыг ынакшылы-биле туткаш,
ынак эжи-биле амыдыралчы
көрүжү, эр-кыс кижиниң өг-бүлө
хүлээлгелериниң дугайында
бодалдары дүүшпези-биле бак-
ташкыш, чарылган.

Мындыг чижектер чүс-чүс,
муң-муң, харын-даа сая-сая.
Өг-бүлө бүрүзүндө бир-ле шап-
тараазын турар. Ынчалза-даа
оларның дыка хөйүн баш удур
болдурбайн барып болур. Кан-
чап? Мусульман чоннарда уруг-
ларны өг-бүлениң херээр ээзи
болур кылдыр бичизинден тура
өөредип эгелей бээр. А бисте
тиваларда: «Ашаан хүндүлээр,
уруум» – деп, кижизидип турар
иелер ховар. «Мээң уруумну
бастыр болза...» – деп олурар
ада-иелерни бо-ла дыңнаар.
Оон кедерезе: «Чаңгыс төл кая-
даа чораай, бис азырап каар бис,
чанып кел, уруум» – дээр.

Мен бодаарымга, «Эр киж-
ниң кодекизи» бар-дыр. Ону
сагып чоруур аныяк оолдар
эвээр эвес дээрзин көрүп чор
мен. Чамдыкта чазыпкаш, аңаа
деңнежип алыр дээр кызыда-
рын олардан дыңнаан мен. Тыва
ниитилелде эр кижиниң бот-
идепкейиниң сөөлгү чылдарда
улгатканы ол кодекстин ачызы.
Ам «Өг-бүлөгө кижизидилгениң
кол негелделерин» база ажил-
дап кылыры чугула деп бодаар
мен. Ол негелде езугаар өгленип
турар кыс кижик кандыг чөмөр-
ни ыяк кылып билер ужурлугу
дээр ышкыш чүүлдерни респу-
бликага чаңгыс аайлаар. Мээң
уруум шыдаар-ла чүве, бо чүнү
бижип турар кижил дээр киж-
лер турар-даа чадавас. Ийе,

аныяктарның аразында холу тут-
тунгурлар хөй. Олар аш-чемни
интернет-чагыг езугаар кылгаш,
хергелекчилерниң янзы-бүрү
бодал көрбээни чараш кылдыр
дерээр, садып турары мактак-
санчыг. Ынчалза-даа...

Тываның Улустуң чогаалчызы
Кенин-Лопсан Монгуштуң «Тыва
улустуң чаагай чаңчылдары» деп
ному тыва өг-бүлөгө уругларны
кижизидериниң удуртлугазы бол-
байн турары хомуданчыг. Мээң
билирим, хоорайга өскөн, ада-
иези көскү ажилдакчы чораан
улустуң чаңгыс уруу бар. Ол шко-
ланы алдын медаль-биле, дээди
өөредилге черин кызыл диплом-
биле дооскаш, мергежилиниң
аайы-биле ажил тыппайн, бир
федералдыг албан черинге се-
кретарь болуп ажилдааш, килдис
эргелекчизинге чедир депши
берди. Оон даараан, аргаан хе-
вин көрбээ мен, ынчалза-даа
хой дөгөргөн черге таварышкыш,
оон хой ишти-хырыны сып, аштап
турда, шалыпкынын кайгаан мен.
Өске бир кижик. Авазы чааскаан
өстүргөн ийи дээди эртемниг баш-
кылар бар. Оглу-даа, кызы-даа
ажылгыр деп чугаалап шыдавас
мен. А кеттингени чүгле – фир-
ма. Бо өг-бүлөгө хой дөгөргөнде,
ижин-хырынны бажыңга келген
азы чалаткан улус аштаар, олар
аңаа дегбес-даа.

Күш-ажыл сарбашкындан киж-
ини хевирлээр деп чугаа анаа
эвес. Бичи уругларны хевин ке-
дип безин өөредирге, угаан-ме-
дерели сайзыраар, азы педаго-
гика дылы-биле моторика сайзы-
раар. Амгы үеде ада-ие болгаш
уругларның аразында үнүп кээр
чөрүлдээниң бир чылдагааны
ол. Улуг улус күш-ажылга киж-
зиттинген болур. «Мен сен хире

тургаш...» – дээр уру-
кончуй берген турары
дыннар. «Ол үе эвээр
көнгүс өске үе апарга-
дир» – деп, уруглары уду-
Ийе, үе өскерилген, ына-
кижиниң физиологтуг ма-
өскерилбээр болгай. К
көөр орган, кулак – д
орган хевээр. Ындыг бо
мага-боттуң сайзыралы
реглели хевээр. Чижээ,
лар салаалары-биле пла-
малгаш тудуп ажилдаар
зиниң угаан-медерел с
дыр кезээ ажилдаар х
уругларны ажилга өөр
оларның орнунга өске
кылдыртып өөредир
орар организмниң күш
сайзыралы, оон соонд
шынарның шын хевирл
ринге шаптараазыннар
келбес чүве бе?! Өг-бү
жединге салдары кайы
Мен көөрүмге, малчы
уругларының чугаазы э
Хоорай уруглары, эң
оолдар, орус-тыва дыл
өөрөткеннен ийикпе,
зи оглу-биле чугаала
чок болуп турарында
чугаазы орай үнер болу
Ол дугайында бодалдар
чукчулар бижий бээр бо
дээрзинде өг-бүлө ду
чугааже эглип кээли.

Мээң көрүжүм-биле,
кыстың ада-иелериниң
эр кижик, кыс кижик кан-
ужурлугу деп көрүжү
левейн азы шын эвес
турарында өг-бүлелер
турар. Ынчангаш Мер-
бар ынчаш?» – деп ай-
«А сээң чүң барыл?» –
айтырып болбазыл?!
Акшазы хөй ашак бо
эр кижиге акша-төгөриг
негелде салыр келин
гум боттары кандыгы
Дарый

ДИИС – «БУРГАН ЫДЫ» ДЭЭРИ-ЛЕ ШЫН

Бо чылдың июнь 18-тин хүнүндө Кызылдың Южный микрорайонунда чурттап турар уругларымның бажынының ажык эжиткен диизи үне халааш, олчаан чиде берген. Ол дээрзинде бажың долгандыр, ол чоок кавы девискээрлерден диисти дилээш тыппайн, кады-кожаларыыстан айтырып, кый деп шаг болган бис.

Диисчиткен соонда, 6 дугаар хүнүндө, кенним уруг кудумчудан кирип олургаш, подъезд иштинге дыңнаарга, кырыкы каътта диис алгырган ышкаш болган. Ол эжиткен кирип олурла-ла бажыңда олурган бистерге чугаалаарга, кырынче үне халышкаш, кыйгырып, дыңнаалаарыыска, диизивис Кузя база катап бир черде багайтыр эде-дир. Үнү дыңналган угже дилеп тургаш, пат боорта тып алдывс. Диизивис 5 дугаар каътта подъезд иштинде электри шидиниң хос черинче, та чүдөн корткаш сыңнып кире бергени ол, а ооң соонда дедир үнүп шыдавааны ол ыйнаан, шагжок эдип чыдыр.

Диизивисти камгалап, уштуп алыры-биле чүнү кылырын сүмележи бердивис. Бир дугаарында-ла башка кирип келген бодал: ОБЯ-же (МЧС-че) долгаар-дыр, че! Онза байдалдар албанының дежурныйы: «Кижэи эвес-тир, дириг амытанар камгалавас улус бис! Башкарыкчы компанияңар «Жилсервисче долгаңар» деп айтып берди. Ол чер-биле харылза-жырывыска: «Манаңар, дуза үр болбайн чеде бээр» - дээрге, оожургап, дыка-ла амыраан бис. Электрик оолдар Каадыроол Донгак, Анатолий Акай, Чимит Донгак, шынап-ла, үр болбайн чедип келдилер. Олар келген дораан-на шалыпкын езу-биле электрини өжүргөш, щитти адыргаш, диистиң амытынын ап, уштуп бергенер. Бо оолдар ажылын эки билер улустур дээрзин эскерип көрдүвүс. Шалыпкын, биче сеткилдиг, чараш мөзү-бүдүштүг оолдарга улуу-биле четтирдивис.

Кол-ла чүве – уругларым уруглары, бичии ачыларым Валерия биле Алдын-Сайым диизинге аттыг амыраан болгай.

Шаанда улус диисти «бурган ыды» дээр, ону баък чаңнап, сол эттевес, үндүр-киир октавас чораан. Алыс-ла диис чүве эндевес боорга, чаа бажыңче кирер мурнунда баштай диисти салып кирир чаңчыл орус чонда барын билер бис. Оозун бодаарга диис каракка көзүлбес, кулакка дыңналбас бурулбаа-зын чүүлдерни көөр, дыңнаар турган чадавас. Чурттап турган бажыңдан диис эзлерин кагаш чоруй баарга, кончук багай дээр...

Оюмаа МОНГУШ,
кырган-ава.

Кызыл-Мажалык суур.

• Чурттакчы чонга дыңнадыг

Тыва Республиканың хүндүлүг чурттакчылары!

Бистиң республикадан аңгыда Россия Федерациязының шупту девискээрлеринде күрүнениң нотариалдыг контораларының ажыл-чорудулгазын чоорту соксаткан. Россия Федерациязының шупту субъектилеринде нотариалдыг ажыл-чорудулганы амгы үеде Федералдыг нотариалдыг палатаның удуртуп турары коммерцияга хамаарышпас организациялар кылдыр каттыштырган хуузуңда ажылдап турар нотариустар боттандырып турар. Федералдыг нотариалдыг палата нотариат системазын хамаарылга чок бот-башкарылгалыг организация кылдыр түңнөп тургузарыңга хемчеглерни хүлээп алыр.

Хуузуңда ажылдаар нотариатче шилчиинге күштүг болуп турар хоойлу-дүрүмнер-биле көрдүнгөн эргени күрүне нотариузуң боттандыраары-биле холбаштыр амгы үеде Кызыл хоорайның нотариалдыг округунуң күрүнениң нотариалдыг конторазын дүжүрениң кырында турар дээрзин Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы Силерге дыңнадып тур. Хуузуңда практикалар ажыл-чорудулгаже шилчииниң барымдаазының талазы-биле Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелиниң шийитпир 2016 чылдың октябрь 30-ге чедир болу бээр. Нотариалдыг округта хуузуңда ажылдап турар нотариустуң бар болганы-биле чаа күрүне нотариузуң томуйлаарының аргазы турбас, а оларның санын өскертирин чурттакчы чоннуң саны-биле хоойлу езугаар кызыгаарлаан.

Ниитизи-биле Тыва Республикада нотариалдыг ажыл-чорудулганы 25 нотариус боттандырып турар:

- дараазында чурттакчылыг черлерде 18 нотариус хуузуңда ажылдап турар: Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак, Туран хоорайларда, Кызыл-Мажалык, Каа-Хем, Тээли, Сарыг-Сеп, Суг-Аксы суурларда;

- дараазында чурттакчылыг черлерде 7 күрүне нотариустары бар: Кызыл хоорайда, Самагалдай, Эрзин, Бай-Хаак, Тоора-Хем, Хову-Аксы, Хандагайты суурларда.

УРАЛЬСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

при поддержке Центра образования Республики Тыва с 18 мая 2016 г осуществляют набор абитуриентов на следующие направления подготовки:

- Заочная форма обучения с лекциями в Кызыле:
- *Юриспруденция (государственное, гражданское право);
- *Государственная и муниципальная служба (управление);
- *Бухгалтерский учет, анализ и аудит;
- *Финансы государства и муниципальных образований;
- *Финансы и кредит;

Заочная форма обучения без лекций
(на полной дистанции)

- *Юриспруденция
- *Экономика и управление персоналом;
- *Государственное и муниципальное управление;
- *Финансы государства и муниципальных образований;
- *Экономическая безопасность;

Магистратура

- *Государственное управление и местное самоуправление;
- *Государственные, муниципальные финансы и налогообложение;
- *Экономико-правовая безопасность

Стоимость обучения от 38000 руб./год. Документы принимаются по адресу: ТЦ Дом быта, офис 403, с 12-00 до 18-00, тел.8913-353-45-31, 2-16-22.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузуң баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернациональная кудумчу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490
Телевирлиг үндөзине парлаан.

Нотариалдыг контораларның ажылдаар үе-шагын гаш оларның турар чериниң дугайында тодаргай медээ Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамалбан-езузуңуң сайтызыңдан (<http://minjust.tuva.ru/>, т. (394-35-47) болгаш Тыва Республиканың Нотариалдыг палатасы сайтызыңдан (<http://нотариаттыву.рф/index.php>, т. (394-22) көрүп ап болур силер.

Күрүнениң нотариалдыг конторазын дүжүрер деп хамаатыларның чамдык категорияларынга хамааржыр – I-II-ги бөлүктүң инвалидтери, Ада-чурттуң Улуг дайыны чуннары болгаш Россия Федерациязының Үндүрүг кодекси талазы-биле чиигелделер алыр эргелиг өске-даа хама хуузуңда ажылдап турар нотариустарже барганда, бот эргезин ажыглап болур, ооң-биле кады чиигелделер алуруму ол хевээр артар (Ада-чурттуң Улуг дайынының шынзыдылганының азы инвалид байдалының дугайында тайылбыр бижиниң бары).

Ол ышкаш хоойлу-дүрүмнер езугаар халас юридик чедирениң талазы-биле күрүне системазының ажыл-чорудулганында нотариустар боттарының бүрүн эргезин барымдааларында чоруктар кылыры-биле келген хамаатыларга юрдузаны халас чедирер. Кымга ындыг дуза херектиг боол тодаргай даңзыны Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызының албан-езузуңуң сайтызыңдан болур.

Кызыл хоорайда нотариаттың хевирин солугурун, каш күрүнениң нотариалдыг конторазының архивин, Республиканың Нотариалдыг палатазынче дамчыдарын берип, хуузуңда ажылдап турар нотариустарның ажыл-чорудулганын организастаарының, ооң иштинде Кызыл хоорайның күрүнениң нотариалдыг конторазынче ооң мурнунда кириген билдиргелерге даянып, салгал дамчыыр эргелерин долдур болгаш кандыг-бир документилерниң хоолгаларын алыр айтырыгларының талазы-биле бүгү-ле сонугалдыг кылыр Тыва Республиканың Нотариалдыг палатазынче болгаш Россия Федерациязының Юстиция яамызының Тыва Республикада эргелелинче баарын Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы сүмелеп тур.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:04:1011001:001 из земель сельскохозяйственного назначения, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Ильинка, местечко Улуг-Ой, с общей площадью 0,01 га, разрешенное использование для ведения личного подсобного хозяйства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с.Сарыг-Сеп, ул. Енисейская, д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов в администрацию Каа-Хемского района каб. 203.

Управляющая делами администрации района Г.А.М.

Сукпак суурнуң девискээринде чуртталга бажыңың черни чиигеткен өртээ-биле садып тур бис.
Тел. 8-923-545-6059, 3-11-03.

Регионда
эң-не эки
өртөккө тай-
га тооруун
садып
алыр бис.
Долгаңар!
8-923-549-0175.

МӨГЕЙИГ

Бай-Тайга кожуунуң чагы газынга ажылдап чораан, ак-сеткилдиг удуртукчу, даяныяк кадрларны деткип, ажы ижитирген, кожуунуң сайы келир үези дээш улуг үлүг-хуурип келген, Владимир Салчач ОЧУР-ООЛДУҢ чок болганы өг-бүлезинге, дөргүл-төрөлдү чок кижилеринге ханы кажы илередип тур бис.

Бай-Тайга кожуун чагы чериниң коллективинде кады ажылдап чораан эки кожуунуң улуг-бичии чурт-чонунуң мурнундан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ДОЛГАП БОЛУР ТЕЛЕФОННАР:

кол редактор — 2-01-35, секретарь — 2-30-69,
редакторнуң оралакчызы — 2-17-91,
бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи — 2-18-10.
Тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — 11530
организацияларга — 31730

Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 4469. Номерни парлагаш дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 301018105000000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиг» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Ш. Кин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлааттыңа риалдарның авторларыңа далдары редакцияның турулу дүүшпейн барып болурун тыңган саннары болгаш өскө фактылары, дыңнадылгалары авторлар боттары харыылаар.